

БОГДАН КОВАЛЬ

ДЕРЖАВНИМ РУСЛОМ
ГЕТЬМАНЩИНИ

(Думки про республіку й монархію)

ТОРОНТО — 1981 — КАНАДА

Ціна 2.00 дол.

З М І С Т :

1. Духова спорідненість
2. "Позбутися чужої влади"!
3. До питань суспільних устроїв
4. Свідчення реального життя
5. Лихо, що має історичні прецеденси
6. "Я брав участь у повстанні проти Гетьмана"
7. Плутанина суті з формою
8. Республіка і монархія
9. Гетьманщина — живі документи історії
10. Паростки традицій

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ

місячнин

БАТЬКІВЩИНА

ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ДУМКИ

Річна передплата від січня 1982 р. — \$8.00

Адреса:

"Batkivschyna" (Our Country Publishing Co. Ltd.

362 Bathurst St. — Toronto, Ontario M5T 2S6, Canada

БОГ — ГЕТЬМАН — УКРАЇНА!

Богдан Коваль

**ДЕРЖАВНИМ РУСЛОМ
ГЕТЬМАНЩИНИ**

(Думки про республіку й монархію)

diasporiana.org.ua

ТОРОНТО — НЬЮ ЙОРК 1981

Накладом Видавництва "Батьківщини" — Торонто, Канада
Відбитка статей, друкованих у "Батьківщині" (чч. 6-9, 1979)
і доповнених автором до цього видання.

Bohdan Koval

NATIONAL PATHWAY OF THE HETMAN STATE

(Thoughts on the Monarchy and Republic)

ЗАМІСТЬ ЕПІГРАФУ:

"Державна неміч, в якій опинилась Україна, не вічна. Сили, які розвалили зачатки нашої державности, зуживаються. Кожний день панування наближає ці сили до їхнього кінця, а нас до нового політичного Різдва. Воно прийде, знову, як вже не раз приходило в нашій історії. І від нас самих буде залежати — чи зуміємо ми вже нарешті — як держава народитись, чи знову в момент народження згинемо.

Ніщо в громадській житті не робиться "само собою". Все, що ми в ньому бачимо, єсть результатом певних сил, які зароджуються, ростуть, вступають в боротьбу з іншими силами і перемагають їх, або гинуть в боротьбі. Зі стихійного, підсвідомого хотіння народжуються громадські сили. В слові, в ідеї — знаходять вони свій вираз!"

Вячеслав Липинський

(Це уривок з листа В. Липинського (грудень 1924 р.), написаного до редакції "Українського Голосу" в Перемишлі і надрукованого там же 6-го січня 1925 р. (Текст того листа надрукований у збірнику "У 60-ліття Відновлення Гетьманства 1918 р.", Торонто 1978).

ДУХОВА СПОРІДНЕНІСТЬ

Кажуть — тепер вже для нашого суспільства багато важить думка, розум, досвід минулого. Якже ж інакше можна наснажувати живу сучасну історію, і як виправляти помилки минулого.

Мало хто перечитиме цій думці?!

Все ж, чи ми праві твердити, що наше суспільство аналізує явища історичного значення? Де є докази, що суспільство, або, принаймні, більша його частина, бере участь в аналізі минулої та актуальної історії? Таких доказів немає!

Правильніше було б сказати, що представники суспільства (або мале їх коло) аналізують (і пояснюють) минуле.

Той процес аналізу дуже фрагментарний і не послідовний. Коли ж оцінювати міркування, навіть того малого кола людей, під кутом значення і впливу, тоді годі не признати, що багато з тих міркувань є дуже цікавої природи. Коли ж, до цього, ті міркування закарбовані друком і відзначаються знанням матеріалу, пронизані глибоким переконанням і привертають до себе увагу, тоді можна говорити про їх вагомність.

На екрані минулого — все видається більш ясним і простішим, як було в дійсності, в правдивім житті.

Ми маємо, може й повинні мати, свої думки про минуле, про колишніх його творців. Чи, однак, так легко те все поставити у відповідні і правильні категорії оцінки? Це роблять, сказати б, фахівці, політики, історики та інші дослідники. І, звичайно, без тривалих успіхів. Ми, як сторонні обсерватори, дістаємо готові плоди їхніх зусиль і реєструємо наші враження.

Коли ж знаєте, що хтось очікує ваших зауважень, тоді це зобов'язує до розважного і чесного виступу. Буває звичайно, що читач не має того ентузіазму, щоб висловити свою думку. Це дуже неправильно. Бо те, що ми висловлюємо і те, що ми робимо (або повинні робити), має дивну пов'язаність з нашим світоглядом та намірами на майбутнє. Висловитись в якійсь справі, а навіть в кожній, означає ставити спільну стежину стремління. А це вже знак, що ви не йдете самотньо, і що ви ставите до тих, що йдуть побіч вас, і до тих, що перед вами, більші вимоги, як просте життя з дня на день.

Так родиться духова спорідненість!

Немає нічого прикрішого, як болісна невідомість про справи, які тривожать наші уявлення про майбутнє. Ви порів-

нюєте ваші думки з міркуванням інших людей, — і хто прав? — Чому ваші висновки різні?

Є люди, що відчують нехіль до всяких, зокрема до раптових, змін. Є й такі, що вітають всякі зміни. Прикмети перших зустрічаємо в людей консервативного наставлення. Це не значить, що консерватисти не допускають змін.

“Зміна, каже новочасний англійський автор, — є загрозою для ідентичності. І кожна зміна віщує вигасання. Проте ідентичність людини (також і спільноти) є нічим більше, як тільки безперервним повторенням випадковостей. Кожна на ласці обставин. Кожна значуща у пропорції до близьких відносин. Ідентичність не є укріпленням, у якому ми можемо ховатись, а є тільки засобом оборони перед ворожими силами на відкритій царині досвідчень”.

(M. Oakeshott. Rationalism in Politics, стор. 105, у збірному виданні The Conservative Tradition in European Thought).

Ото ж зло не в різноманітності.

Ми всі маємо предків та сучасників не тільки біологічних, але й духових. І власне ці останні сильніше впливають на нас, ніж біологічні предки. Це дає достатні причини обдумувати уважно минуле і сучасне, немов рисунок культурних, економічних і політичних образів.

Духову спорідненість викликає духова спадщина. Власне духова спадщина карбує психологію людини, засуджує прикмети — непідлеглі законам біології, незримі для обслідування вчених дослідників, які з'являються в історично-вирішних моментах.

“З'являються вони, як таємничі післанці духа історії, дотикаються своєї землі й свого народу...”

Власне ця психологія, як плід духової спадщини, робить суспільство нацією, різнить її — на різноманітному килимі народів — від усіх інших. Ця психологія, шляхом боротьби українського народу за свою землю, виросла з права меча, тобто з активної оборони землі.

В цьому В. Липинський додає основну різницю між селянами України і селянами Москви, які були слугами цареві.

Ці два світогляди себе виключають. Боротьба поміж ними почалась вже за “Гетьманування Богдана Хмельницького”.

“Сьогодні вона прийняла форми — писав В. Липинський 1926 року — боротьби хліборобів з есерівщиною. Від висліду цієї боротьби залежить у великій мірі — бути чи не бути сучасній Україні”.

“Україну люди есерівського духу (розуміється, не самі тільки офіційні есери) мислять собі не інакше, як тільки у формі клясово нездиференційованої селянської юрби, яку має

облагоденствувати своїм пануванням така сама безкласова — ніким і нічим у своїм примітивнім зажерливім імперіялізмі необмежена, самодержавна у своїй "народній республіці" — українська "свідома" інтелігенція.

Між тим дух Української Нації, її джерела, її зародки — не охлократичні. Козаччина, з якої виросла Україна, була клясократична, і клясократичну культуру вона поклала в основи України. Хто нищить цю клясократичну культуру, той розвалює (Козаччиною тільки покладені, але й по цей день недобудовані) фундаменти Української Нації.

Історичні обставини склалися так, що всяка общеруськість, починаючи від перших варягів і на большевиках кінчаючи, в'яжеться неминуче на Україні з пануванням охлократії. Реальна, а не літературна окремішність українська, чи то в Галицько-Володимирівській державі, чи державі Литовсько-Руській, чи за Гетьмана Богдана Хмельницького, чи за Гетьмана Павла Скоропадського, в'яжеться також неминуче з боротьбою проти охлократії".

(В. Липинський. Листи до братів хліборобів, стор. 324)

Українське суспільство століттями живе з нечистим сумлінням щодо питання влади і послуху, тобто функції кожного суспільства. Коли не буде ясно розв'язане питання — хто править і хто слухає, то і не буде всенароднього творчого процесу будови нашої держави.

"ПОЗБУТИСЯ ЧУЖОЇ ВЛАДИ"!

У мозаїці політичних гасел, якими живе наше суспільство, є одне, часто повторюване: позбутися чужої влади! Хто його не ставить на своїх прапорах, коли народ поневолений?

І навіть, коли б прийшла хвилина, що не буде чужої влади на наших землях, то чи легко позбутися духового впливу чужої культури? Врешті, чи доцільним є відгороджуватись китаїським муром від чужого впливу з причини ксенофобії?

Розбитим є життя тоді, коли воно зупиняється в своєму розвитку! І позбутися впливу чужих сил у тих обставинах — це обов'язок тих, що стоять на керівних позиціях поневоленого народу.

Правда, гасло — геть з чужою владою! — наснажувало потужною силою многі покоління українського народу від 17-го століття до боротьби з чужими окупантами. В історії тієї боротьби записані численні жертви і впертий змаг проти

біологічної чужої влади, але не проти духового поневолення чужинцями. Мимо поразок і перемог у тому змаганні, все лишалися стежки духового зближення із репрезентантами чужої сили поширення в Україні.

І так постало гасло виразної біологічної й виразно нез'ясованої та неоціненої проводом духової боротьби з чужими силами. Воно полягало, передусім, у збереженні самобутніх традиційних форм політичної організації, яку створили попередні покоління. Такою формацією була особливість Гетьманства і гетьманського устрою в Україні. Ця форма державного існування українського народу, визначена роками 1640-1780, являється великим періодом. Значення того періоду пригасили народники, виступаючи в обороні соціального і культурного збереження широких кіл народу. До применшення тієї політичної формації приклали зусиль і церковні кола. Одні обнявши духовний провід православ'я в російській імперії, а другі попливши до берегів католицизму. З бігом часу обидва крила релігійного життя знайшли дорогу до джерел власного народу.

В міжчасі клясова єдність нації зазнавала невилічимої втрат. Але і так атракційна сила Гетьманщини не пропала. І не могла пропасти, бо покоління України почали її творити вже при кінці 16-го сторіччя. Її вплив перетривав три століття, від Сагайдачного, коли стало відомим, що Гетьманщина є продовженням Київської Держави, по через урочистий в'їзд Хмельницького до Києва, за гетьманування його наслідників, а особливо розривом Мазепи з Москвою.

В тих часах — ідеї: Москва третій Рим — Київ протиставив власну ідею: Київ — другий Єрусалим.

В історичній українській літературі дуже мало є розроблена тема боротьби керівних кіл Гетьманщини з ідеологічним наступом Москви на Україну.

В наслідок Переяславської угоди та поразки України під Полтавою Україна почала втрачати політичну незалежність, але домінувала над Росією культурною вищістю.

Трагізм того процесу полягає в тому, що та вищість перейшла на службу російській імперії.

Проте боротьба за втрачені вольності продовжувалась. Реальні факти вказують на те, що всі кляси суспільства, включно з вищими верствами козацької військової старшини, виступали в обороні національної окремішності.

1763 року при гетьмануванні Кирила Розумовського представники Генеральної і Полкової старшини, скликані Гетьманом, відкинули новий російський кодекс, який Москва на-

кидала Україні. "Ми маємо найліпші закони" — заявляли вони російській делегації.

— Чи це не була оборона перед русифікацією?

Від русифікаційних замислів Москва не відмовлялась. Навпаки вона посилила всі заходи, щоб позбавити населення України її характерних прикмет, звичаїв, законів Гетьманщини так, щоб навіть сліду традицій Гетьманської України не лишилось.

Власне в періоді Гетьманщини, мимо всіх втрат, яких зазнала Україна, гасло боротьби з чужою російською владою поширило свій зміст, вкладаючи в те гасло не тільки боротьбу з біологічним ворогом, але і з ідеологічним наступом, який несла на Україну Росія. Будемо в праві сказати, що гасло боротьби з чужою владою було ясніше і більш тотально з'ясоване проводом керівних кіл Гетьманської України, ніж це роблять сучасні політичні партії.

ДО ПИТАНЬ СУСПІЛЬНИХ УСТРОІВ

Може декому видаватись, що великим мінусом політичної діяльності революційних партій є те, що гасла політичних зайнятть подаються, як революційні визвольні акції, і як гасла відкриті саме тепер і якраз тими революційними середовищами.

В цей спосіб губиться тяглість визвольних стремлінь, наступає роздрібнення загальнонаціональних зусиль з намаганням все починати наново визвольний змаг. Затуплюється історичний процес розвитку з усіма багатогранними рисами політичних стремлінь і применшується обов'язок — піднімати діло, накреслене нашими предками. Коли і є якісь згадки про предків, то вони є дуже поверхової природи. Годі дивуватись, що кожноточасні політичні рухи оглядаються на чужі політичні схеми, з яких не можуть виплутатись. Пануючі сили в Україні зводять національні традиції до зберігання етнографії і побутовщини. Активні політичні сили на еміграції спалюються в огні легкозапальних гасел і поза межі передвоєнного просвітянства не виходять.

Тут і там приціплюється народові, чи окремим середовищам, ідеологію інтернаціональних соціально-економічних систем, які обраховані на прогрес чужих рухів поширення. Під плащиком інтернаціоналізму і сучасного ступня культури, який високо підносять в ССРСР, криється дуже зручно прихो-

ване намагання поширення, коли мова про Україну, російської супремації.

І гасло — позбутися чужої влади! — не тільки не втрачає своєї вартости, але повинно бути визначене в усіх його границях.

У консервативних колах гетьманського проводу на еміграції піднято це гасло під кутом духового відродження провідної верстви на засадах оборони і збереження своєї, важкою працею та впертою боротьбою поколінь, створеної форми політичної організації. Ніде правди діти, що частина старшинства Гетьманської України у 18-му столітті, з метою збереження свого упривілейованого становища, топилася в морі російської імперії. Боротьба за вольності козацької нації провадилась далі обраними представниками і старшинства і духовенства і нової кляси — міщанства, як також широкими загонами рядового козацтва.

"Року 1767, під час виборів депутатів до "Комісії для складення нових законів" (за взірцями російської бюрократичної машини — Б. К.) представники козацтва, духовенства, міст, протестували проти нових порядків і вимагали повернення козацького устрою та Гетьманства. Року 1769-1770 повстання охопили частину Південної України, Донецький та Дніпровський пікінерні полки захопили й частину Єлисаветградського. Метою повстання було повернення козацького ладу". (Н. Полонська-Василенко. Історія України, том II, ст. 239). Це вказує на прив'язання до традицій Гетьманщини якраз широких кіл населення, а не окремих одиниць.

Історики гетьманської минувшини пригадали ті революційні тенденції старої України, вказуючи на історичне підґрунтя та політичну спрямованість гетьманської ідеології. — Позбутися чужої влади та впливу чужих ідеологій! Це старе гасло піднято в наших роках.

Відлуння тієї настанови знаходимо у відозвах відновленої Гетьманщини у квітні 1918 р. Власне тоді на Україні зарисувалися дві політичні сили: проросійська і проєвропейська.

Проросійська сила виступала під гаслами соціальної свободи, економічного визволення і національної самостійности. Всі ті гасла передавались революційними візіонерами, які уявляли Росію початком нового ладу у світі.

Проєвропейська сила намагалась зберігати культурні зв'язки України із Заходом, маючи на увазі цивілізаційний фундамент західноєвропейських народів.

Перша концепція голосила біологічне відлучення від Москви, але вдержувала духове єднання з Московією.

Друга концепція зривала з усяким духовим впливом Мо-

скви, але не пропагувала біологічного розриву з Москвою.

Неоднократно українські дослідники підкреслювали геленістичні впливи на культуру населення України старовинних часів, протиставляючи їх характеристики азійсько-монгольської культури.

В основі античної геленістичної культури була людська особистість, людина. Це була основна, найважливіша частина суспільства. Деякі наші вчені виводять з того джерела індивідуалізм українського народу.

Увага азійсько-монгольської культури звернена на масу, народ, колектив, що служить автократові, государеві. Людина в колективі є арифметичним числом, механічним кільцем.

У "Грамоті до Всього Українського Народу", оголошеній 29-го квітня 1918 р., заманіфестований поворот українського народу в орбіту західноєвропейської культури. Привернено в ужиття і в пошанівок основні засади тієї культури: тобто свободи громадянства, право на приватну власність і на індивідуальну ініціативу та, врешті пошану до закону й авторитетів.

У дальших заявах підкреслено тимчасовість державного устрою, впровадженого гетьманським переворотом, оголошено релігійну толеранцію і рівність всіх супроти закону.

Револьюціонери, з-під прапорів соціалізму, називали це регресом та приверненням старих порядків, усунених революцією. Тепер ми знаємо прекрасно, що то була широкозакроєна плятформа, яка мала розкинути бар'єри диктатури і царської і пролетарської і не допустити до встановлення нового поневолення і нових поневолювачів.

— Чи та програма могла відсунути вплив чужих сил на наше суспільство? Треба думати, що так!

Розвиток Гетьманщини, накреслений діями гетьманської державности, був припинений впертою і довгою боротьбою "єдинокровних" слов'янських братів, але і так не надовго. В 1918 р. Гетьманщина відновила. В обох випадках Гетьманщина не мала шанси здійснити свою програму розвитку держави.

Все ж в історичнім процесі, який розпочав Богдан Хмельницький, знаходимо творчі, позитивні розділи організації держави.

Марксистські історіографи без особливішого вагання твердять, що козацькі повстання до появи Богдана Хмельницького, а то й за його гетьманування, були виявом спротиву поневоленого люду, а не державнотворчим рухом.

У творі, що появився для відзначення 50-ліття української революції ("The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution",

Harvard Ukrainian Research Institute, 1977, Taras Hunchak, editor) приведені погляди, що козацькі повстання українського народу належить розуміти, як селянські повстання, жакерії селянських повстань, які відбувались тоді майже в усіх країнах Європи. Ці погляди викладені в статті "The Great Ukrainian Jakerie", Arthur E. Adams. Ці порівняння, роблені з дуже легкої руки. Це правда, що жакерія в державах Західної Європи відзначалась повстаннями селян проти поміщиків. В Україні повстання очолювало і переводило козацтво, козацьке товариство. Коли до них приєднувались закріпачені селяни, то приєднувались з бажанням самим стати вільними козаками.

Тенденції історичних дослідників пояснювати повстання українського народу в козацько-гетьманським періоді тільки соціальними причинами являються історично невірною інтерпретацією.

Боротьба українського народу, очолена Гетьманами, як правителями Гетьманської України, це була боротьба не тільки з поляками, татарами, москалями, але і з проявами незорганізованості й анархії селянських мас українського народу. Це була чесна і наполеглива праця для захисту України, її населення, її способу життя, репрезентованого селянами, ремісниками, купцями, міщанством, духовенством, а не тільки збройними загонами козацтва.

У результаті того збройного, завзятого, загального поруху населення України до 1708 р., до гетьманування Самойловича і Мазепи, Гетьманська влада в Україні була дозволи міцна, із достатньо організованим життям і зі значною продуктивністю країни. Це дає нам підставу думати, що якби не було придушення автономії України Москвою, то Гетьманська Україна була б перейшла в дальші роки більше загосподарена й упорядкована.

Вивчаючи політичні і суспільно-економічні процеси від того часу, процеси, які мали, мають і можуть мати вплив на наше життя, громадянство українських земель почало пильніше обдумувати форми організації національного життя. Звідси й інтерес до тих питань не обмежується теоретичним ознайомленням з політично-економічними теоріями інтелігентських кіл, але й з неспослабленим інтересом ширших кіл громадянства. Про капіталізм і соціалізм, про диктатуру і демократію, про республіку і монархію громадянство під сучасну пору знає багато більше, як коли-небудь раніше.

СВІДЧЕННЯ РЕАЛЬНОГО ЖИТТЯ

Від часу 1-ої світової війни, або точніше, від революції, що котилась українськими землями в 1917-1920 роках, виринули на порядок громадських заінтересувань питання політично-економічних устроїв. Між ними — питання республіки і монархії.

В потоці бурхливих революційних подій ці питання набрали особливого значення. Не тільки керівні кола нації, але широкі верстви народу, майже всі його класи, станули перед вибором — республіка чи монархія?

Хто не пригадує собі великих реклямних гасел, вчитуючись у сторінки минулих революційних подій, в яких манили уяву політичні кличі, що обіцяли рай для тих, хто постане проти реакції, проти буржуазії, проти аристократії і всіх тих, що, як говорилось, були експлуататорами бідного трудового народу.

Хто не пригадує собі бурхливої комуністичної пропаганди, яка переконувала, що середня і західня Європа от-от буде охоплена революційними переворотами з метою повалення капіталістичного устрою і створення нового прогресивного комуністичного ладу. Найбільш податливі на таку наївну пропаганду широкі маси народу України не висували найменших застережень проти нових імперіяльних схем, що обіщували багато більше, як могли виконати. Навіть помірковані кола в Україні були переконані, що з перемогою соціалістичної революції, наступить соціальна рівність і зникне економічна експлуатація.

Це було історичне "каліцтво", якому підпадали покоління наших земель в часі російської революції. Більшість населення була переконана, що соціальна перебудова країни наступить з прийняттям соціалістичних теорій. Всякі відзиви про юридичне оформлення самостійної української держави викликали гострий спротив Тимчасового правительства в Петрограді.

В Україні російські і змосковщені елементи скажено спротивлялися відокремленню України від Росії.

Між іншими було навіть створено "Союз малоросів імени Гоголя" з метою протесту проти "української Малоросії".

В тих обставинах вибір мусів власти на користь республіки. Це була любов на перший погляд, — яка в реальному житті — звичайно дуже коротка.

З розвитком подій закріпилась на землях України Українська Советська Соціалістична Республіка. Якщо б не було додатку — советська, — то сама соціалістична республіка

може й відповідала б формою і змістом Українській Народній Республіці?

Коли ж, однак, розглядати практику соціалістичних перетворень у підсоветській Україні, як матеріал для дискусії на тему — республіка чи монархія, — тоді свідчення окремих клас суспільства і долі тисяч людей, які попали під удари "молота і серпа", являються значним аргументом проти республіки, принаймні тієї, яка є класово визначена. Повертаючи допитливість наших думок в атмосферу 1917-1918 років, ми можемо зрозуміти, але не оправдувати тих людей, що крутили колесо історії України в напрямі соціалізму.

В тому часі — це було питання народоправства і вільного набору землі, яку обіщували всі, що виступали проти старого монархічного ладу. Поява українського Гетьмана нагадувала монархічну владу, проти якої — голосила партійна пропаганда — повстав весь Схід Європи. До цього революційні події переносили питання — республіки і монархії — в площину політичних емоцій, демагогії й озокамільюючої фразеології.

Хто мав бажання заглиблюватись у ці питання?

Царська монархія і царедворці були стопрокляті в уяві населення і відстрашували уяву від усякої монархії. Традиції Гетьманської України плили підсвідомим нуртом і пригадували грандіозні зриви проти всякого панства. Очевидно зберігалась неясна пам'ять про історичні події та про історичні постаті, які боролись і служили ідеалам свободи і народові.

Власне служба народові була критерієм, який привертав симпатії тим, які заявляли себе на службі народоправства. Такі декларації неслися з уст молодих людей, які уявляли собі соціалізм і демократію, як співзвучні ідеали.

Багато води протекло Дніпром, щоб люди зрозуміли, що ті політичні схеми не є рівнозначні. Під сучасну пору обороняти соціалізм можуть люди, що переварили ціле своє життя в казані соціалістичних теорій, не маючи практичної змоги оглядати дії тих політичних теорій в різних країнах.

Приклад таких оборонців соціалізму наше суспільство знає в особі шановного професора Панаса Феденка, який зберіг себе та свій марксизм у капіталістичному світі, хоч капіталізм він ненавидить цілою своєю марксистською уявою. Або мрійний Леонід Плющ, що сповнений незламною вірою в гуманну природу марксизму. Першого толерують соціалістично-націоналістичні кола (наприклад нью-джерська "Свобода"). Другого — ті самі кола осуджують з презирством. Час від часу появляються прихильні відзиви про діяльність Леоніда Плюща, які пересилають кореспонденти, звітуючи про не-

українську пресу на сторінках чужомовної преси. Ці звідомлення приходять з Франції, Італії та Іспанії.

Останньою появився переклад рецензії на книгу Леоніда Плюща — Карнавал історії, — що появилася в англійській мові цього року. Рецензію написав проф. П. Редевей, викладач політичних наук на лондонському університеті. Рецензія написана в дуже прихильному тоні. Про Л. Плюща рецензент каже — "оце виїмково здібна й атрактивна особистість, якої відкрите непогодження (з режимом) на протязі довгих років зв'язує її з оборонцями людських прав, українських патріотів, жидівських емігрантів і кримських татар"... "Широка склаля соціального досвіду робить Л. Плюща особливим серед дисидентів". "Певні марксистські схеми появляються у принагідних виступах Плюща, але він (у відрізненні від Солженіцина) стримується робити поважніші критичні зауваження про Захід, бо він знає його дуже мало".

Книга Плюща, на думку автора, є мовна інтелігентних думок і побуджююча до міркувань, особливо, коли він обговорює спроби совєтської еліти (керівних кіл) успадкувати свої привілеї.

Не треба додавати, що і генерал П. Григоренко і Леонід Плющ не викликають неприхильних зауваг емігрантських ліберальних органів. Вправді і П. Григоренко і Н. Світлична не висловлюють, навіть принагідних, симпатій до марксизму і большевизму та ведуть себе природно.

Недавно прибулий Валентин Мороз виявив себе від першого дня появи на еміграції рішенням прихильником консервативних традицій України, хоч його консерватизм бурхливий, стихійний, з націоналістичним темпераментом.

Майбутня діяльність і виступи Валентина Мороза вважатимуть, чи він стоятиме на позиціях самовідданої служби духово-національних інтересів політичного розвитку українського суспільства, чи стане бойовим зряддям революційного розуміння націоналізму, що орієнтується на вузько-маштабні політичні вартості.

Перші заяви В. Мороза у США запрезентували його представникам американської преси, та й українському світові, як ісповідника українського націоналізму, консерватизму і традиціоналізму. Очевидно, ці заяви заскочили представників американської преси тому, що в їх розумінні націоналізм представляє екстремне сприймання національних інтересів, нетолерантне до всього, що чуже і вирозуміле до того, що своє.

Також більшість поточної американської преси ставиться застережливо до консерватизму та традиціоналізму, які, немов, стоять на перешкоді прогресові.

Ця ідеологічно-політична постава В. Мороза нагадує погляди визначного російського дисидента О. Солженіцина. О. Солженіцин проповідує потребу відродження релігії та консервативної ідеології Росії. Його погляди московська большевицька преса зараховує до позицій "російської православної монархії".

Українська емігрантська преса без найменшого здивування прийняла таку різноманітну гаму політичних орієнтацій, покищо тільки п'ятох, прибулих у вільний світ дисидентів з України. Покищо кожна з політичних груп на еміграції рада б зарахувати когось з нових емігрантів-дисидентів своїм ідеологічним прихильником.

Здається, ті наміри не будуть успішними!?

Індивідуалізм української вдачі полягає на тому, що в української людини — "що голова, то розум".

Українські дисиденти, поминаючи їх політичну різnorodність, не виявляють тенденцій односторонніх засліплених політичних переконань. У деякій мірі вони є дітьми того самого українського вільнодумного дерева, з тією лише різницею, що вміють добачувати великі і малі справи, принципові і формальні сторінки всяких політичних стремлень. Ніхто з них, покищо, не виступив із регіональними, конфесійними чи якимись психологічно-патологічними інклінаціями. Їх політичні погляди не мають загумінкового характеру. Ніхто з них не прийняв би позиції, яка нагадувала б нещасне: "або держава соціалістична або ніяка".

Обсервюючи поведінку п'ятох, недавно прибулих до США дисидентів з України, доводиться зауважити, що кожен з них становить відмінний світ. Кожен з них, на свій лад, уявляє майбутнє України. Вони, однак, розрізняють першочергові завдання та готові їм підпорядкувати все інше.

Усі вони, в якийсь спосіб, заявляються за право українського народу до своєї держави.

Генерал Григоренко є яскравим прихильником орієнтації, що Україна дійде до своєї держави поборюючи большевизм, але не виступаючи проти російського народу.

Назвати таку настанову русофільством нічого не пояснює. П. Григоренко, військова людина непересічного калібру, гуманна до скрайности, вихована на вузьких імперіально-російських принципах пояснення східноєвропейських розвоєвих процесів.

Таких людей на Україні є більше, особливо серед професіоналів. Леонід Плющ, якому стільки горя заподіяв марксистсько-большевицький режим, являється прихильником гу-

манного марксизму. Він не усвідомив, що в системі російського більшовизму Україна зазнала стільки лиха, що всі татарські набіги і звірства спольщеної та змосковщеної шляхти є краплиною гірчиці у морі большевицької неволі. Л. Плющ не знає, або не може погодитись з тим, що антисемітизм на Україні в часі Першої світової війни був спонтанною безвідповідальною реакцією на антиукраїнські виступи марксистів жидівського походження. Вину за ті нелюдські виступи носять в однаковій мірі большевицькі активісти, як і провід республіканських анархічних карних загонів.

Остаточно антисемітські виступи були приборкані та засуджені легальними органами української республіки.

Найбільш популярною серед української еміграції стала поява Валентина Мороза. Його наукова та політична діяльність на підсоветській Україні була добре відома на еміграції. Прибуття В. Мороза до США використали майстри імпровізації, що очолюють Український Визвольний Фронт, для активізації свого середовища.

Це обмежило контакт В. Мороза до кола одного політичного середовища, до способу та їх програми діяльності серед української еміграції. В результаті прийшов виступ В. Мороза майже проти всіх існуючих громадсько-культурних, економічних та церковних установ.

Той виступ В. Мороза (8 липня 1979 р. в Елленвіл) коментатор "Свободи" з'ясував такими словами:

"Валентин Мороз застосував до своєї власної громади засаду "Іду на ви", якою князь Святослав лякав ворогів України. Очевидно, що твердження живої людини Валентина Мороза проти вільної української громади та її установ і діячів не може і не потребує відповіді. Замість цієї відповіді можна б навести одне біблійне речення: "за віщо мене б'єш, брате?" ("Свобода", 13 липня 1979).

Приведена характеристика дуже загально вказує на те, що серед декількох дисидентів з України, які щойно прибули з батьківщини, панує погляд, що демократія заіснує в Україні після провалу большевицького ладу при встановленні, як кажуть П. Григоренко і Л. Плющ, демократичної — відповідно до їх розуміння демократії — республіки, або, як каже В. Мороз, — демократичної націоналістичної монархії.

Українські емігрантські кола УРДП, партії, що вважає себе єдиним представником населення підсоветської України, відкидають теж доктринерські позиції марксизму. Для них визначення — соціалізм чи капіталізм — це терміни умовні. Той лад, "за який ми боремося, це не буде ані соціалізм у розумінні всіх комуністів і соціалістів, ані ка-

піталізм". Це буде, кажуть вони, соціальний устрій, де право українського трудового народу — українських робітників, селян і трудової інтелігенції — передбачатиме насамперед право на засоби виробництва, право на свободу трудової ініціативи й право на приватну власність". (Наші позиції, орган Центр. Комітет УРДП, ч. 2, стор. 7, 1970).

Це позиції старої УНР, розріджені економічним лібералізмом. У рамках цієї партії є й лівіші кола революціонерів — майстрєнківці і неомайстрєнківці. Вони стоять за здобутки "жовтневої революції". Їх, однак, є така меншість, що ледве чи треба їх брати до уваги!?

Те саме можна сказати про офіційну ідеологію УНР в екзилі, яка не відійшла з позиції 1-ої світової війни.

Лідерам УНР з трудом приходиться приховати своє антидемократичне обличчя. У світлі так званої кризи УНР, що заіснувала при кінці 1978 року, зсунулась з їхніх облич машкара пошани до права та до демократії. Теперішньому провідові УНР самі активні прихильники того середовища закидають "сваволю та необмежений гін до самовлади". За їх характеристикою, провідні кола Державного центру допустилися "зломання присяги і під претекстом оборони Державного центру УНР (мають на меті) забезпечити за собою до теперішні пости в тому центрі аж до їх смерті"... Вони "своїм свавіллям компромітують ідею народоправної УНРеспубліки".

(Наведена характеристика взята з артикулу О. Яворського — Самовладдя уряду УНР. "Українські вісті", 20. 9. 78).

Чи ви повірите в пошанування демократії і волі більшості тих лідерів УНР?

Подібний прецеденс заіснував і в часі минулих визвольних змагань.

ЛИХО, ЩО МАЄ ІСТОРИЧНІ ПРЕЦЕДЕНТИ

Не один раз, у минулій історії України, правову владу країни ослаблювали бунти своїх груп. Ворожість своїх до своїх. Досить пригадати ворожнечу вільних (запорожців) і реєстрових (городових) козаків при кінці 16-го ст. 1593 р. запорозький гетьман Косинський виступив проти поляків з малою частиною козаків, бо більшість не хотіла виступати проти короля. 1596 р., після поразки під Солоницею, козаки видали Наливайка полякам під умовою, що вільно вийдуть з облоги. Довірливість козаків скінчилася віроломним нападом поляків на козацький табір, де згинуло біля 12.000 безборонного люду. В дальшому історичному розвитку є безліч випадків розбрату

між козаками. Таке лихо повторилось і з поваленням Гетьманської держави при кінці 1918 р.

14-го листопада 1918 р. Директорія оголосила першу відозву повстання проти Української Держави, яка оповішала: "Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним...". Підписав голоза Директорії В. Винниченко і члени. В тому самому часі випустив "універсал" і С. Петлюра, як "верховний главнокомандуючий", який взивав "кожисго громадянина, мешкаючого в Україні, арештувать генерала Скоропадського і передать його в руки республіканських властей". І далі. "В цю велику годину, коли на всьому світі падають царські трони, визволяються народи, коли на всьому світі селяне і робітники стали панамі, в цю хвилину ми, брати козаки, хіба дозволимо собі піти з поміщиками, з гетьманським урядом проти своїх батьків?"

"Універсал" С. Петлюри був оголошений без порозуміння з іншими членами Директорії і був більше лівий, кровожадний. 14-го грудня 1918 р. Гетьман Павло Скоропадський офіційально відмовився від влади.

У республіканських джерелах передаються вісті, що Гетьман П. Скоропадський, одягнутий в німецький одяг, з німецькими генералами виїхав поза межі України.

Ці інформації не є правдивими, бо в споминах Гетьмана, ще не опублікованих, є подана інша версія з подробицями виїзду Гетьмана з України.

Повертаючись до декларацій Директорії, треба зазначити, що Директорія була дитиною Національного Союзу. Поміж ними дуже скоро виникнув розрив 4-го лютого 1919 р. Київ зайняли російські большевицькі війська. Директорія залишила Київ і переїхала до Вінниці. Це був епілог повалення Гетьманського уряду Української Держави.

Заговірники, поширюючи антидержавну пропаганду, притягнули до повстання широкі маси народу. В історії тієї революції П. Христюк подає цифру 100 тисяч. Інші мемуаристи подають 250 тисяч і більше. Яке б число повстанців не подавати, то їх мусіло бути багато. Все ж, по зриві і по грудневих проклямаціях 1918 року, повстанці розбрелися і не було кому боронити Києва перед большевиками.

Скажемо, що може й не могло бути інакше. Адже ж насилля та зашморг свободи плили широкою рікою з центрів царської влади, з боку пануючих кляс Росії і польської шляхти в Австро-Угорщині.

Пропаганда народницької, а відтак соціалістичної інтелі-

генції пояснювала антинародній та антидемократичний характер того насилля автократичною системою та експлуаторським апетитом поміщиків і фабрикантів. Безконтрольна, дика влада поміщиків царських престолів та сваволя дворян служили наявним прикладом непридатности монархії для демократичного розвитку життя.

Противники відновленої Гетьманської Держави в Україні, як монархічної держави, не мали особливого труду відхилити симпатії населення до Гетьманського монархічного ладу. Мовчазна більшість населення, що в кожному суспільстві є консервативна, в тих революційних часах вичікувала розвитку подій.

Від того часу довелось глибоко передумати минуле, виявлено нові додаткові факти про революцію та її провідників і багатьом прояснилося, що вина за поразки побудови української держави падає на провід. Уенерівські діячі, деякі, жаліли з приводу своєї участі в повстанні, а деякі станули на гетьманські позиції. Сам Гетьман Павло висловився, що зробив багато помилок, які могли заважити на невдачах.

Є, однак, мала частина загорілих приклонників і ворогів так республіканського, як і монархічного напрямків, що горить давнім вогнем зненависти і не є спроможна зі споксем глядіти на минулі незрівноважені дії.

По 60-ох роках від повалення Гетьманської Держави в Києві є люди, що вважають добрим тоном свого республіканства гудити Гетьмана Павла Скоропадського, членів його уряду та гетьманців взагалі. Причин того явища треба шукати в політичній неграмотности. Адже ж в тім самім часі в Польщі, під час німецької окупації, існувала Рада Регенційна. Після перемоги Антанти вона мусіла уступити. Нам відомо, що члени тієї Ради Регенційної не були виключені з польської нації і не були наражені на фізичні тортури.

Чому в нас було інакше?

Пригадується Гетьман Мазепа, якому так само, як і Гетьманові Павлові Скоропадському — "Бог не допоміг збудувати Українську Державу", і якого тодішні наші демократи прозивали "ляхом", а пізніше яко "ляха і зрадника", по царському наказу, більше як 100 років проклинами устами українських священників по всіх українських церквах. Ролю гетьмана Івана Мазепи в історії України осуджують спадкоємці царської імперії в Советському Союзі тепер з більшою злобою, як це діялось за часів Петра I.

Валентин Мороз заявив на зустрічах з еміграційними колами, що по 2-ій світовій війні пам'ять гетьмана Івана Мазепи втішалася великим інтересом та признанням серед молодих

покоління підсовєтської України. Мабуть подібний процес переоцінки ролі Гетьмана Павла Скоропадського наступить серед широких кіл і наших дослідників. На пропозицію проф. Д. Дорошенка і полковника М. Сіпка відбулися наради та дослідчі праці в роках 1942-43 для дослідження державного устрою та політики, яка найкраще відповідала б будові нашої держави. В тій праці брали участь визначні науковці та громадські діячі з різних ділянок життя. Була зроблена уважна аналіза революційних подій в Україні з 1917-1920 років, у висліді якої зарисувалися два крила — монархістів і республіканців.

Тому, що та праця не була оголошена, я приведу тільки деякі уривки, що відносяться до подій та осіб, яких ми згадували при обговоренні подій 1918 року на Україні.

"Ми обвинувачуємо себе і близьких до Гетьмана державних діячів, його справжніх прибічників, особливо ж. п. А. Лизогуба за те, що, здається нам, вони не вірно інформували Гетьмана про особисту вдачу, настрої ватажків ворожих до нього і угруповань, перебільшивши вагу і силу тих партій в країні. Що правда, у тих ватажків все ж таки була деяка організація, що збрала деякі сили, але ж та організація і ті сили були не великі, головню ж призначення їх було здобути владу для своєї партії, власне для партійних ватажків. Кожен з них вважав себе здатним до зверхнього панування на Україні. На дорозі до того стояла їм Гетьманщина. Отже на повалення її згуртували всі свої сили ватажки ворожих партій і угруповань.

Так званий "Національний Союз" правив за зняття в руках його ватажка Винниченка для повалення Гетьмана. Ф. А. Лизогуб погодився реорганізувати кабінет міністрів і очолювати таки в новому складі, до якого замість попередніх щирих прибічників Гетьмана, введено було в чималій кількості нових ставлеників Винниченка. Свідомо, чи з наївності, не свідомо для себе, винниченківські міністри відіграли зрадницьку роллю в кабінеті Гетьманської Ради міністрів.

У Трою залізли вороги і загинула висока Троя — Україна.

Між тим, не так уже важко було дізнатися, що соціалісти різних відтінків, визнаючи себе за представників "українських партій", вороже ставились до Гетьмана, бажали за яку вгодно ціну захопити владу до своїх рук. Перетягнути їх на бік Гетьманщини це була цілком безнадійна справа, нещаслива думка.

З самого початку, з квітня 1918 року, ці добродії, коли до них звернувся М. Василенко з пропозицією вступити до Гетьманського кабінету міністрів, вважали за пристойне для "українських" діячів розмовляти за цю справу не з україн-

ським урядом, а з німецьким військовим командуванням (з ген. Гренером).

Коли ж, не заважаючи на явно вороже зрадницьке ставлення "українських" соціалістичних партій до існуючої Гетьманської Держави, чимало представників їх все таки втягнуто, або залишено було в Гетьманському уряді, виходячи з розрахунку набути як не ласку, то хоч би льояльне ставлення їх до Гетьманської Держави, то наслідком такої політики було використання ворогами Гетьмана предоставлених їм зручних позицій в Гетьманському уряді для змови і підготовки повстання проти Гетьмана.

Так у помешканні товариша міністра фінансів Гетьманського уряду В. Мазуренка, українського соц.-демократа, в його присутності і при його участі, розроблявся плян державної зради, за участю офіційних представників, уповноважених большевиків.

В той час голова "Національного Союзу" Винниченко, підготовляючи повстання проти Гетьмана і вважаючи сили всіх українських соціалістичних партій за недостатні для повалення Гетьманщини, шукав спільників для забезпечення успіху повстання. Таких спільників голова "українського" Національного Союзу знайшов в особі представників російських большевиків, з якими Українська Держава перебувала в стані війни.

Мануїльський і Раковський охоче пішли "на зустріч" (?) пропозицій Винниченка. Договір між ними і головою "українського" Національного Союзу паном Винниченком про повстання проти Гетьмана було складено. В той сам час відбувався водевіль офіційних мирних переговорів, панів Шелухина з Мануїльським і Раковським, за участю перекладачів, бо кожна сторона розмовляла на незнайомій для другої сторони мові — російській і українській.

Тим часом Винниченко і Мануїльський, без перекладачів і без шкоди для української мови, дійшли до згоди, розмовляючи російською мовою про повстання проти Української Гетьманської Держави".

А ось ще інший приклад. Проф. Микола Величківський в 1944 році зустрів у Кракові проф. С. Весоловського, який за часів Центральної Ради був заступником голови проф. М. Грушевського. За царизму відсидів один рік у петербурзькій кріпості, а за большевиків працював ректором Київського Сільсько-Господарського Інституту та відбув 5 років каторжної праці.

І от обидва старі знайомі розговорились про сучасні події і про 1917-1920 роки.

Проф. Весоловський переповів ось таку розмову з проф. М. Грушевським. "Проф. М. Грушевський: З усього видно, що німці збираються розігнати Українську Центральну Раду і вже зговорюються з реакційними російськими колами, яку встановити в Україні владу. Отже нам треба, принаймні, українську державність зберегти, пожертвувавши соціалізмом (проф. М. Грушевський в останній час був членом партії угр. соціал-революціонерів. — М. В.).

— Ви, Сергію Феофановичу, маєте тісніші стосунки з нашими правими українськими колами — з Єфремовим, Дурдуківським, Ніковським та іншими. Умовтеся з ними, щоб вони зробили державний переворот. Нехай заарештують мене, вас і взагалі інших міністрів, Центральну Раду розпустять і візьмуть владу до своїх рук. Ось таким чином може врятують українську державність, бо поставлять німців перед dokonаним фактом, що українці самі зліквідували соціалістичну владу".

— Ну, а ви що зробили?—запитав я проф. Весоловського.

— Я сказав проф. М. Грушевському, — відповів мені Весоловський, — що його доручення, очевидно, довірочного, виконати не можу, бо я соціаліст демократ. Нехай згине українська державність, але для історії ми, соціал-демократи, залишимося чистими і незаплямованими.

— Отже, можу вам подякувати, — зауважив я своєму старому приятелю Весоловському, — що, може, завдяки вашій соціалістичній незаплямованості ми тут сьогодні з вами опинились". ("Визвольний шлях", липень-серпень 1965, ст. 806).

Наведені фрагменти вказують на політичну штивність політичних партій з 1918 р., яка допровадила до упадку існуючу державність українського народу.

Властиво, що уявляло собою повстання проти Гетьманського уряду своєї Української Держави?

Говорення про "федерацію" з Росією — це була ширма, з-поза якої виглядала ідеологія українських соціалістів, які на протязі існування Гетьманського уряду відкидали свою активну участь в уряді і цілий час пактували з російськими революціонерами.

Це пактування було роблене з російським пролетаріатом проти української буржуазії — кажеться і пишеться дотепер.

А насправді — впорядкована держава не відповідала ідеології Микити Шаповала, Володимира Винниченка, Симона Петлюри та інших. Формула власної держави спротивлялася їхній ідеології.

Традиційна, — історичною боротьбою створена державна організація, суперечила ідеології модерної — напівпролетар-

ської, напівнаціональної держави, яку організували Винниченко й М. Шаповал.

Творці відновленої Гетьманщини уявляли, що картина самобутньої держави ніколи не уступить місце штучному творові, який голосили інтернаціональні мудреці.

Однак перемогла ідеологія, але український народ утратив нагоду мати власну державу. Кілька поколінь мусіли і мусять платити жорстоку ціну за ту врату.

"Я БРАВ УЧАСТЬ У ПОВСТАННІ ПРОТИ ГЕТЬМАНА"

З'ясовані в попередньому підрозділі факти ідеологічної активності провідників народної республіки дають нам право сумніватись у правоті оборони дій УНР і за Центральної Ради і за Директорії.

Оборона УНР приклонниками республіканізму полягає на звинуваченнях несоціалістичних кіл населення, в тому і гетьманців. Багато дечого знайдете в тих звинуваченнях. Серед "семи політичних гріхів", якими республіканці обтяжують своїх противників, є те, що широкі маси суспільства були невироблені політично. Не доросли до соціалізму. А консервативні кола суспільства були буржуа і зрусифіковані елементи. Від того часу ті самі закиди повторюються в різних варіантах до сьогодні. Тільки ті закиди вже не такі гострі.

Один з гетьманських авторів дещо глибше оцінив положення. "На землях України зіткнулися два світи, два світогляди: національний — Гетьманщина, інтернаціональний — УНР". Це спостереження автор вимовно узагальнив у своїй книзі, написаній короткими штрихами фактів, заяв і позицій провідників УНР (Петро Солуха. "Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського". Вид. 1973 р., на хуторі діда Петра). Автор цієї праці, скрижальями наболілої душі, змалював картину національно-Гетьманщини в зіставленні (і протиставленні) з інтернаціональною — УНР.

Обговорення того положення відноситься до політичних подій 1-ої світової війни. Характеристику представників українського республіканізму перед тим періодом політичного розвитку подав один з новочасних авторів у книзі "Дивні способи виправдування антидержавної політики" (Дмитро Левчук. Торонто 1973 р., Вид. "Батьківщина").

Позиції авторів республіканського табору не доводиться приводити, бо їх погляди є узагальнені і дуже суб'єктивного характеру, а партійні програми говорять самі за себе.

Є, однак, основна прикмета в обвинуваченнях авторів обидвох напрямків — це брак розподілу поміж теорією і практикою тих звинувачень. Програми і практичні дії зливаються в одне нероздільне русло. На тлі політичних дій зникають окремі провідники, які репрезентують політичні ідеї, або виступають політичні ідеї, а поза ними не видно людей.

Форма затушовує зміст, або навпаки. Серед політичних коментаторів панує погляд, що форма і зміст є нероздільні.

Можна, проте, в цьому довгому політичному спорі зауважити і добру сторінку, в якій виступають дві грані. Одна — автори, обговорюючи неуспіхи визвольних змагань, приписують вину за них собі самим. Винні, отож, — не воріженьки, — але ми самі — українці. Це психологічна грань нова і гостро зарисована.

Друга — про поразки чи перемогу плянів і дій рішають не програми партій, а люди, їх віра та витривалість у їхній реалізації — в першу чергу. Вище наведений автор книги “Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського” накреслив окремий розділ (Обдурювання), в якому вказав на демагогію провідників повстання проти Гетьмана та Гетьманського уряду Української Держави. Вона полягала на неймовірному і безвідповідальному обманюванні народу українських земель. Ось уривок з книги:

“Так от, товариші, хто тепер запишеться у військо, той дістане сім десятин.

- А як — у власність, чи на якийсь час?
- У повну власність!
- Що і дітям можна віддати?
- Кому хочете!
- І продати можна?
- Та що хочеш, те й роби з нею.
- А землю тепер наріжуть?
- Ні, як вернетесь з фронту.
- А чи не можна тепер?”

Ствердження правдивості тих фактів знаходимо у споминах В. Андрієвського — 3 минулого, том I і том II. Ті самі факти приведені в мемуаристиці авторів, як Д. Дорошенко — Спомини, Остап Войнаренко — До нової Полтави, Л. Цегельський — Від легенд до правди.

Все таки є деякі дослідники, не соціялісти, української революції, які теорії соціалізму та українським соціялістам признають певні заслуги для будови українського державництва.

“Можливо навіть, каже Юрій Липа, що вожді 1917-го року по духу були найменш соціялістичні. Зате в низах і серед рядової інтелігенції багато було таких, що хотіли жити і вми-

рати за таку Україну, яка має в руці червону квітку, символ соціяльної справедливості. Не один з них, що гинули за український соціялізм, були характерними, що їх треба шанувати. І те, що їх надхнуло, є в кожному великім народі”. (Ю. Липа, Призначення України, стор. 257).

У загальному, українським соціялістам приписується обвинувачення в упадку української державности. Коли брати до уваги теорії соціялізму (тобто будовання держави на базі чистого розуму і соціяльно-економічної утопії) — то те обвинувачення є оправдане. Коли брати до уваги практичні дії в часі революції, то вістря обвинувачення є оправдане, коли звернене в сторону провідників УНР. Обвинувачення втрачає свою переконливість, коли його звернено в сторону широких загонів прихильників республіканізму, яких ошукував їхній провід.

Децо перед тим, я привів думку Ю. Липи, що деякі провідні соціялісти... “по духу були найменш соціялістичні”.

Можна погодитись з тим твердженням, коли брати до уваги соціялістів, що почали організацію військових відділів з полонених українців у Німеччині і в Австрії 1917-1918 років. Це були провідні члени Союзу Визволення України — О. Скоропис-Йолтуховський, А. Жук, М. Меленевський, В. Дорошенко. Вони дуже скоро розійшлися з соціялізмом. Те саме можна говорити про людей, що прийняли гасла боротьби за соціяльну справедливість, як шлях вільної України, і безстрашно йшли до бою 1903, 1917, 1923 років.

Подібні процеси зауважуємо в українському кооперативному русі, який на протязі свого існування служив визвольним змаганням, хоч провід тієї широко розгалуженої організації був у руках соціялістів. Духовим батьком української кооперації був український магнат Галаган. Інтересним буде зауважити, що національні тенденції кооперативного українського руху не дуже прихильно розцінювались соціялістами-ортодоксами. (Соц.-дем. Порш злісно називав той рух “кооперативним націоналізмом”). Тому — відбирати українським соціялістам заслуги служби визвольним змаганням є неузасаднено. Таку позицію не зайняв Гетьманський уряд. Це було б подібне до позицій народників і соціялістичних провідників з часу визвольних змагань, які заперечували якінебудь заслуги для українства української шляхти у 18 і 19 сторіччях. Українські консервативні кола виростали з минулого та розуміли його значення. Для них історія була постійним зусиллям, а не хвилимовим запальним ентузіазмом.

У цій дефініції міститься ключ розуміння світогляду

українських консервативістів та українських соціалістів, українських консервативних мас і української інтелігенції.

Український Гетьманський уряд відновив право приватної власності і водночас заповідав далекойдучі економічні реформи, українські соціалісти заперечували право приватної власності. Гетьманський уряд взивав до пошани закону, віри і свободи всіх громадян. Соціалісти взивали до самовільного захвату землі, голосили, що — фабрики і заводи належать робітникам, голосили — мир халупам, а війну палацам, обстоювали диктатуру робітників, а відтак і селян.

Соціалістичні провідники голосили ворожість до старих традицій, до гетьманів, до військових нахилів, до спроб військової мобілізації, а широкі загони народу самотужки відновляли козацтво, обирали сільських отаманів, організували військові частини — Богданівців, Полуботківців, Запорозців.

Немає потреби приводити злющі вислови Винниченка, Ковалевського та інших діячів уенерівщини, якими вони припинували традиції воєнного гетьманського періоду.

Гетьманські діячі не соромились шараварів, жупанів, як реквізиту тієї традиції? Винниченко безсоромно кпив собі з тих звичаєвих традицій.

Не випадково ген. Павло Скоропадський вступив на арену політичного життя, зв'язавши своє життя з Вільним Козацтвом.

Загорілі республіканці ще й тепер розглядають той крок Гетьмана Павла Скоропадського, як політичну трамполіну для оказамілювання українського суспільства. Курс військової готовости, тобто мілітарних традицій, по створенні Гетьманського уряду не став першочерговим завданням праці Гетьмана. На перше місце висунулася потреба встановлення адміністрації держави та дипломатична гра з німецькою окупацією, яка не допускала до розбудови військового потенціалу України. Щойно поїздка Гетьмана до Німеччини принесла погодження німців у цьому відношенні. Це, здається, приспішило повстання проти Гетьманського уряду. Соціалістичні провідники побоювались озброєного рамени своєї держави, яке могло положити кінець революційному розкладові. Почалися гарячкові заходи протидержавної конспірації, яка мала позначки психічного захворювання. Ось в цьому місці годиться зауважити, що українська громадськість борсається у протилежних поглядах. Різні люди вигукують дуже революційні гасла, але не можуть підтримати їх фактами. Коли й приводять деякі факти, то дуже сумнівної вартости. Це відноситься головним чином до так званої критики Новітньої Гетьманщини.

Та дивна ворожість до традицій Гетьманщини та до лю-

дей, що її відновили в 1918 році, перетривала пів століття і стала ознакою українського республіканізму.

Для ілюстрації приведемо перебіг дійсного випадку. В 1968 році на нарадах Екзекутиви УККА було піднесене питання відзначення 50-річчя відновлення Гетьманщини в Києві з 29-го квітня 1918 р. І ось така дискусія розвелась під час розмови — чи дати в цій справі заклик Екзекутиви УККА до громадянства, щоб ту дату вселюдно відзначити.

Були голоси за і проти.

Проти були самообрані представники УНР, як д-р Смаль-Стоцький, д-р М. Стахів, д-р П. Стерчо, голова Робітничого Союзу п. Батюк та інші.

— "І ви, д-ре Смаль-Стоцький, є проти відзначення тієї дати? Це питання поставив зі здивуванням д-р Добрянський.

— Так, я проти цього, плутався шановний доктор. Я, власне, по перевороті був серед делегації Центральних держав на прийомі в Гетьмана. Ми всі говорили по-німецьки, і я тоді зауважив, що все оточення Гетьмана послугоувалося російською мовою. Ця обставина мене переконала, що характер нової влади був неукраїнський"*)).

*) Треба мати на увазі, що між німецькими старшинами та представниками німецьких урядових кіл, які прибули 1918 р. в Україну згідно Берестейського договору Центральної Ради, було багато таких, що знали російську мову. І нічого дивного, що люди з оточення Гетьмана Павла, які не знали німецької мови, вживали російської мови при звичайних, неофіційних зустрічах з німецькими чинниками. Особливо під час початкової організації Гетьманського уряду. Загально відомо, що наша інтелігенція на Наддніпрянщині до Першої світової війни в більшості знала мови англійську або французьку.

Але коли йшлося про міждержавні зносини, то з престижних мотивів представники Гетьманського уряду завжди вживали тільки української мови, з якої перекладачі подавали зміст розмов на відповідну чужу мову. Нпр., делегація Гетьманського уряду на мирові переговори з Советською Росією (Сов. Союз постав щойно після повалення Гетьманської Держави) вживала української мови при допомозі перекладача, хоч голова делегації С. Шелухин та інші її члени добре знали російську мову. (Д. Дорошенко. Історія України. Том II, стор. 164). Так само поступав сам Гетьман Павло, хоч він задовільно знав англійську, французьку та німецьку мови. 5-го вересня 1918 р. в Берліні на бенкеті в честь Гетьмана Павла кайзер Вільгельм вітав Гетьмана німецькою мовою. А Гетьман Павло відповів українською мовою. (Історія України. Том II, стор. 383). Ред. "Батьківщини")

Подумайте, докторові Смаль-Стоцькому можна було по-слуговуватись німецькою мовою і не втрачати свого патріотизму. Тієї свободи не сміли мати люди, що були в оточенні Гетьмана!

Під час нарад, в дискусії, зробив щось в роді заяви п. Батюк: — "Я твердо стою проти відзначування та проти якої-небудь згадки про Гетьманську державу. Я брав участь у повстанні проти Гетьмана і ніколи не визнаю той період. Він же хотів відновити російську імперію..."

Це було сказане з емоцією. Жіночий голос перервав його заяву саркастичним запитанням:

— І відновити російську державу, проголошуючи Українську державу?!

Це було, ніби запитання, ніби іронічне зауваження. Здається, п-ні д-р Пушкар?!

Зняковілий п. Батюк замовк.

При голосуванні більшістю голосів схвалено оголосити відповідний заклик до еміграційного суспільства, щоб відзначити і брати участь у святкуванні 50-ліття відновлення Гетьманщини в Україні. Ця дата все ж є загальноукраїнського значення! Є, треба сказати, велика частина нашої громади, що здібна чесно розглядати минулі події, і давати признання там і тим, які на це заслуговують.

У півофіційній емігрантській УНР в "Меті" з січня 1979 р. появилася статтейка п. С. Мокрія під заголовком — Чому ми програли? В тій писанині повторено закиди проти Гетьмана Павла Скоропадського, що він був російським патріотом і — навіть — "ліквідатором Самостійної України". "Не було б Скоропадщини, каже автор, була б Українська Народня Республіка до нині".

Ота історична мудрість автора взята з книги д-ра М. Шкільника, який по війні став правником у Польщі, а в роках 1917-1919 працював у всіх урядах державних форм української держави. На еміграції 1971 року власними коштами видав книгу "Україна в боротьбі за державність".

Основні положення автора звернені проти самої особи Гетьмана. Той твір був обговорений кількома поважними публіцистами на сторінках консервативного органу "Батьківщина" в тому ж році.

Інтересний деталь є в передмові автора М. Шкільника. Він покликається на проф. Д. Дорошенка, в міністерстві якого він працював при Гетьманській уряді і який мав заохочувати п. Шкільника до публікації своєї книги, — коли вірити його ревеліціям.

Сам М. Шкільник у передмові каже, що його книга є спо-

минами, хоч видання має претенсії на наукову працю. При тому Д. Дорошенко, на якого автор покликається, був і є відомим українським істориком і передовим визнацем Гетьманської ідеології.

Претенсійна праця д-ра М. Шкільника заохотила інших прихильників УНР до нових нападів проти Гетьмана Павла Скоропадського. В колах УНР, на еміграції, передається з рук до рук рукопис нового автора проти Гетьманського уряду з 1918 року, написаний на підставі книги М. Шкільника, як найбільш авторитетного джерела. Оскільки темою того роду публіцистики є питання Гетьманщини (української монархії) і республіки (української народньої), то не належить їх обійти мовчанкою.

Ці питання ще й тепер наснажують різних авторів до неплідного інтересу та критики минулих традицій Гетьманщини. Прихильники політичних рухів мусять бути духово живими і не сміють ізолювати себе — ані від процесів, які відбуваються на рідних землях, — ані від чужоземних впливів. Бо інакше кожне політичне середовище перетвориться в ізолювану від живих людей групу, яка перебуватиме в повному непогодженні з правдивим розвитком життя.

Давній і сучасний український консервативний рух стояв в опозиції до соціалістично-революційних сил, які діяли в рамках УНР. Ця опозиція зразу мала слабо узasadнені принципи, але дуже скоро вона прибрала серйозні форми, історично узasadнені та ідейно скріплені знанням модерних суспільно-політичних наук. На арену розвитку української політичної думки виступив на початку 20-их років Вячеслав Липинський. Він вимовно насвітлив форми і методи політичної організації українського суспільства.

На основі його міркувань — ані республіка з демократичною системою, ані республіка з охлократичною націоналістичною системою не відповідають вимогам державного будівництва української держави.

Про основні методи організації суспільства, зокрема національної аристократії (клясократії, охлократії і демократії) писав дуже переконливо Вячеслав Липинський в третій частині "Листів до Братів-Хліборобів", написаних літом 1921 р.

В тім самім часі республіканський рух застиг на позиціях колишньої соціал-демократії та радикалізму, які були твором духового російського динамізму та імпортованого соціал-економічного демократизму.

В цих умовах не можна оминати внутрішньої всеукраїнської ворожнечі та задовго триваючої політичної кризи.

ПЛУТАНИНА СУТІ З ФОРМОЮ

Дивуєшся, чи ота безперервна тарабанщина антигетьманського сантименту не є активністю, що має метою прикривати безперспективність уенерівського середовища?

Всім логічно думаючим людям є ясним, що напади приклонників республіки на Гетьмана Павла Скоропадського і на ідеї Гетьманства є плутаниною форми і суті Гетьманської монархічної ідеї. Змішувати гетьманський улад із гетьманськими династіями можуть люди, що недобачають різниці між Гетьманством, як ідеєю монархічного устрою, з легітимізмом, як персоніфікацією тієї ідеї. Як пояснити цей брак поваги та стриманости у відношенні до провідної верстви минулих століть?

Це питання пояснює наш історик Вячеслав Липинський аналізою провідної верстви національного життя. Провідною верствою рахує він тих людей, що виявляють стихійне бажання влади і поширення своїх ідей, скріплених їхньою вірою у законність тих хотінь. Він придає їм аристократичні прикмети. Це також не вистачає для успішної і доброї організації влади і будови держави. Крім активности і здатности тієї верстви — поривати маси за собою, потрібно якоїсь дисциплінуючої сили, яка не дозволить, щоб та активність обернулась на руїну замість на будовання.

"В результаті — каже Липинський — нація з такою провідною верствою, прикмети якої необхідні для політичної активности, для витворювання руху, нічим не обмежені, буде мати замість організації — дезорганізацію, замість держави — анархію, і замість свобідного національного розвитку — поневолення чужими, краще зорганізованими націями". (В Липинський — "Листи...", стор. 368).

Такою провідною верствою була соціалістична інтелігенція, сповнена бажанням влади на Україні і не обмежена ані моральними, ані історичними законами минулої історії України. Свої провідницькі, "аристократичні", прикмети та інтелігенція повертала на власне вивищення. Здержуючими силами були провідні люди Гетьманського уряду. Звідси така ворожість наповнювала тих самообраних репрезентантів народу до гетьманців. Колишні архітекти нашої народньої республіки і сучасні автори, що схвалюють їх, одержими злопам'ятними підозріннями та демагогією до Гетьманського уряду і до самого Гетьмана П. Скоропадського, керуються суб'єктивними почуваннями і пропагують всеурівнюючу та руйнуючу стадність республіканізму.

З людьми таких настанов яканебудь дискусія є затратою часу. Кожен має право на власні почування і думки.

На милування немає силування. Одні люди не поллюють монархії. Інші — ненавидять республіку. І навпаки. Є люди, що нехиті до монархії взагалі переносять на представників монарших родів. Це саме зустрічаємо серед українського суспільства.

В. Винниченко і М. Шаповал були сповнені до українського Гетьманства такою ненавистю, що їх почування межували з психічною хворобою. В часі 3-го Всеукраїнського Військового З'їзду, де мала вирішуватись не тільки справа війська, але й права українського народу на самостійне життя, українські самостійники були усунені з залі нарад українськими соціалістами революціонерами (Є. Нерович). Генер. секретар М. Ковалевський виступив з промовою, в якій, побоюючи самостійників, сказав: "Трудовому народу непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть. Йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціалізму". (П. Христюк).

Цю цитату дуже часто повторюють консервативні автори згадуючи, що метою таких виступів було бажання опоганювати не тільки інституцію Гетьманства в Україні, але всяку згадку про ту славу добу Гетьманської Держави. Це було в той сам час демагогічне намагання вбити пошану до свого самотнього минулого, до всіх героїв козацько-гетьманської доби.

У масштабах політичного мислення — це було знекровлення доби Гетьманської України, яка ані політичним устроєм, ані окремими Гетьманами не відповідала соціалістичному світоглядю Центральної Ради та Директорії.

Індивідуальне, суб'єктивне ставлення до монархічної ідеї українського Гетьманства, чи до окремих осіб Гетьманських династій лідерами політичних соціалістичних чи республіканських груп не може ставати предметом безінтересовної об'єктивної дискусії.

Лідери політичних груп уважають себе трибунами народу. Вони проповідують знищення всіх існуючих установ, усунення всіх діючих провідників, бо інстинктивно відчують, що в збереженні існуючих установ чи розвоєвих процесів криється обмеження їх плянів. Тому вони все хочуть починати від себе.

В історичній науковій літературі, коли йде мова про національний провід, про монархів, прем'єрів і президентів, тоді піддаються аналізу їх вчинки, їх вклад у скарбницю національного життя без огляду на те, чи вони діяли при умовах республіканського чи монархічного устрою.

В тих самих вимірах належить говорити про Гетьманський уряд Гетьманської Держави.

Під цим оглядом наша наукова історична спадщина має дуже багато браків. Треба часу і спокою, щоб побачити мимувидні історичні події в перспективі.

Гетьманство, чи це подобається, чи не подобається, є яскравим виразом української політичної ідентичності. Профіль цього історичного політичного твору виростає з історичного минулого, є традицією воєнної готовності.

Юрій Липа виводить з того періоду — воєнний традиціоналізм українського народу.

А для нас інституція Гетьманства, як форма української монархії, є так само важлива, як і особи, що її представляли. Гетьман Павло Скоропадський потвердив живучість тих традицій, їх хвилюючу силу. Відносно молодий історик Іван Лисяк-Рудницький висловив думку, що "головна причина провалу самостійної української державності в тому, що ми не зуміли розв'язати проблеми влади". І далі каже І. Лисяк-Рудницький — "Україна не зуміла перейти від фази революційної до фази легітимної. Всі українські уряди цієї доби (не тільки ліві, але також і Гетьманщина 1918 р.) носили характер творених "явочним порядком" експериментів, без авторитету і стабільності, без опертя у правовій свідомості загалу. Потенція української революції, коли йдеться про її діяння вшир, була велетенська. Коли б енергії, безплідно розпоршені у внутрішньоукраїнській громадській війні та в авантюрах різних отаманів, були зосереджені в одному фокусі, Україна без труду відстояла б свою незалежність і навіть здобула б провідну роль у Східній Європі". (Іван Лисяк-Рудницький — Між історією і політикою, стор. 336, вид. 1973 р.). Дивлячись на боротьбу за владу окремих соціалістично-республіканських провідників, ми дивуємося, чому так багато людей ввалює до влади. І скільки з них мріяло про гетьманську булаву? Це робив і батько народу професор Михайло Грушевський. Про це мріяв Симон Петлюра, і не припадково оголосив себе — головним отаманом.

А що ж думати про різних отаманів-повстанців?

Навіть більшовики не вагалися використати для поневолення України традиції козацько-гетьманського періоду. Як дивно виглядають чужинецькі схеми історії України, обраховані на знищення серед українського суспільства історичного інстинкту. Такі практики велися вже в добу Гетьманської України, щоб вищі кола вирвати з українського річища; і в періоді народництва, щоб робітників і селян обезголовити, щоб протиставити їх реакціонерам і експлуататорам; і в новіт-

ніх часах, щоб націоналізм молодих поколінь загнати в пропасць вислужництва чужим імперіялізмам.

В тій праці лідери і деякі прихильники УНР, без сумніву, мають пальму першинства. При цім вони неприховано намагаються забезпечити за собою досмертне збереження своїх політичних позицій. Немов би демократичні симпатії народу, при всій безплідності тих провідників, були за ними вічно забезпечені.

Повстання проти Гетьмана на ділі було повстанням проти своєї держави. Це повстання при активній співучасті провідників Директорії розпутало гидру отаманії в Україні.

Директорія повалила Гетьмана, Директорію повалили повстанські отамани: Махно, Зелений, Григорій, що співпрацювали з більшовиками. Інші отамани (Струк на Лівобережжі) спирались на Денікіна. Відомі "пашківські республіки" виростили немов гриби і валили запілля армії. В тих обставинах Україні потрібні були тисячі промовців — народніх трибунів і організаторів, щоб відбити фальшиву більшовицьку пропаганду, що баламутила українські народні маси" — це спостереження Панаса Феденка, що ще й тепер хвастається своїм марксизмом на еміграції. (П. Феденко — Український Рух у ХХ столітті, стор. 201). Пан Феденко забув згадати, що власне повстання породило Директорію, і більшовицька агітація, яку провадили його товариші. Вони, треба мислити, вірили в соціалізм, бо повернулися до Києва за більшовицької влади. Це були — Грушевський, Шраг, Чечель, Жуківський, Христюк, Залізняк. В ім'я гасла інтернаціональної революції повертався до Советського Союзу і Винниченко і не вважали Советського Союзу ворогом українського народу, і К. Студинський, І. Крушельницький, В. Панейко, Ю. Бачинський, та багато інших.

Інституція української держави не промовляла до їх політичного світогляду. Керування державою полягало на коншахтах та домовленнях соціалістичних фракцій.

Погляди соціального порядку важили в їх діяльності більше, як політичні інтереси української держави.

Мають слушність історики уенерівщини, коли кажуть, що "великою перешкодою для успіху українського визвольного руху в 1919 р. була недостача політично освідомленої та фахової української інтелігенції".

Ті історики забувають додати, що тих фахівців бракувало якраз на керівних постах революції. А найголовніше — бракувало мужньої руки, владної постави, яка б підняла всі кляси суспільства до одної Мети.

РЕСПУБЛІКА І ДЕМОКРАТІЯ

Від 1-ої світової війни поширилось переконання, що республіка є тотожна з демократизмом, а монархія є її (демократії) запереченням. Коли толково розважити той погляд, тоді побачимо його неречевість.

Що означає демократія?

Це право вирішувати долю і розвиток життя цілого суспільства. Народу — кажуть наші республіканці. І переважно ті самообрані трибуни народу вирішують і накидають широкому загалові власні ідеї. Участь у прийнятті пропозицій, що відносяться до життя цілого суспільства, бере народ не тільки в республіці, але також і в монархії. Демократична більшість вирішує загальні справи вільно й успішно при монархічних устроях без особливіших перешкод.

Спробуйте шукати демократії в соціалістичних республіках Советського Союзу?

Прикмету легковаження волі загалу, тобто демократичної більшості, виявляють республіканські провідники частіше і в більшій мірі, як монархи.

Розважаючи над сучасними політичними устроями в Європі, можна безпристрасно сказати, що демократія реалізується краще в монархічних державах, ніж у республіках. Наприклад, вкажемо на демократію в монархічній Англії, в монархічній Іспанії, в голландській монархії, в Бельгії, у скандинавських країнах. Чи в тих країнах демократичний лад можете порівнювати з республіками Советського Союзу і, навіть, з республіками в Італії чи у Франції? А вже й мови нема про недемократичні республіки в Африці.

Висновок — реалізація демократичних свобод не є запевнена в республіках і не є критерієм вартости республіки?!

Як не підсумовувати духовий інвентар національних свобод, до яких стремлять покоління України віками, то кожний погодиться, що політичні основи того стремління походять з історичного минулого фонду українського народу. Той фонд є дорожчий і невичерпний. Відсотки того скарбу наступлять при успішній розв'язці відношення національних мас до свого проводу.

Розв'язка того питання є одмінна в республіці і одмінна в монархії. При монархічній ладі, при конституційній монархії, голова держави — монарх — не вибирається. Він перебирає владу на підставі вищого закону. Очевидно, постає питання — як такий закон заіснує? Це питання політичної організації суспільства. Воно має велике число дослідників та багату літературу, де розглянено історію поставання суспіль-

но-політичних форм організації суспільства. Встановлення тих форм різне в народів, у відповідності до території, психіки та історичних особливостей розвитку.

В історії нашого народу — закон гетьманської влади являється результатом також політичних досвідчень розвитку України. В часі воєнних дій — слово Гетьмана було безспірним законом. По війні — це була влада передових людей суспільства. Політичні впливи сусідів: Польщі, Туреччини, Росії і т. д., привертали увагу деяких кіл українського суспільства.

У мирному часі — Гетьман залишався при владі, але його політика оформлювалась дорадниками, які творили — вживаючи сучасного терміну — уряд, якого політика та дорадники мінялись.

Встановлення такої форми політичної влади намагались здійснити визначніші Гетьмани України, почавши від Гетьмана Хмельницького. В тім устрої, хоч монарх є все той самий, то уряди міняються. Ця обставина забезпечує тривалість влади і політичного спокою.

Дослідники політичних устроїв суспільства називають конституційну монархію компромісом між монархією і республікою.

При республіканській ладі найвищий пост у державі перебирає обрана особа: в США електорами, в західноєвропейських республіках — загальним голосуванням, у країнах з комуністичним устроєм — комуністичною партією.

Це, як бачите, є дуже різномодна техніка виборів, яка дуже мало має спільного з демократією. Кажеться, вибори президента республіки мають світський характер. Теоретично президенти республіки не передають свого посту своїм нащадкам і не потребують покликування на Боже благословення. У практиці найвища влада в республіканських країнах зберігається в партійних або фінансових колах.

На основі наведених прикмет правління державою бачимо різницю між монархічною і республіканською формами правління. А демократія є формою організації суспільства даних країн.

Монархи покликаючись на спадкові закони своєї влади, потребують санкції Церкви.

По поваленні монархії у Франції провід революції відкинув якунебудь участь релігійної консисторії в управлінні державою. Подібне явище заіснувало в Росії по поваленні царя. Подібне явище в Україні наступило по утворенні УНР. Натомість Гетьман Павло Скоропадський перебравши владу, уважав відповідним з тієї нагоди дістати благословення і по-

мазання Церкви. Молебень відбувся на Софійськiм майданi. Благословення i помазання Гетьмана перевiв єпископ Никодим у Соборi Св. Софiї.

"Мiнiстерство Iсповiдань було вперше заведено тiльки за Гетьманського правлiння: Центральна Рада та її правитель-ство не визнавали потреби в такому мiнiстерствi, бо взагалi не надавали серйозної ваги церковнiй справi. Серед українських революцiйно настроєних кiл, якi стояли тодi бiля влади, "дуже мало оцiнювалася тодi роля церковного елемента в національно-державному життi. Церковний фактор дуже просто вiдкидався з обсягу нашої уваги, як такої уваги не вартий. Iнтерес до церковних справ квалiфікувався, як певна iдейна вузькiсть, нахил до клерикалiзму, а це дуже псувало репу-тацiю праворiвного революцiонера, а тим бiльш — не дай Боже — соцiяліста". (Д. Дорошенко. Iсторiя України 1917-1923, стор. 317). Справу вiдношення провiдників УНР до церковних справ спадкоємцi традицiй УНР тепер перекру-чують, щоб не втрачати симпатiй суспiльства, яке все ж у своїй бiльшостi є глибоко релiгiйне.

Загально вiдомо, що совєтські республiки ведуть насильну антирелiгiйну полiтику.

В минулiй iсторiї народiв iснували монархiї i республiки, якi мали теократичний характер. (Теократiя є формою державного правлiння, за якої полiтична влада знаходиться в руках духовенства).

Прикладом такої монархiї є Ватикан. Прикладом такої республiки є спроба органiзацiї теократичної республiки в Іранi, по поваленнi монархiчного ладу там при кiнцi 1978 р. Вправдi в Іранi переведено плебiсцит у питаннi встановлення республiки в країні, але форма того плебiсциту не мала багато спiльного з демократичним голосуванням. I не могло бути iнакше, бо анiмозiя проведу ісламської релiгiї до іранського монарха була така глибока, що не дiйшло до якоїсь мирної розв'язки. До того творцi іранської революцiї, окриленi минулою магометанською величчю, може й сподiюється повернути минулу нескомплiковану форму життя, позбутися штучної, наймовiрно скоро зростаючої цивiлізацiї технологiчного Заходу — в ім'я законiв магометанського корану.

Процес поновлення ісламського корану та перебудови життя згiдно тих законiв веде ісламський духовний стан мулiв, на чолi яких стоїть архимула Аятола Хомейнi. I хоч сувереннiсть держави повинна бути в руках вибраних народом представникiв, то владу мають в руках духовники покликаючись на традицiї ісламської минушини. Ранiше мулли виконували функцiї вчителiв та суддiв.

Iдеї нової іранської республiки є теократичного походження. В таких обставинах демократичнi свободи є обмеженi законами ісламського корану. Проте ісламське духовенство муллів i Аятола Хомейнi голосять, що вони сповняють волю народу i стоять найблiжче до потреб i побажань народу, як будьколи ранiше було в Іранi.

Аятола Хомейнi втiшається загальною популярнiстю.

Кажеться, що президента республiки, як i кожного виборного урядовця, можна усунути, коли це згiдне з конституцiєю. Теоретично — це правда. Практично — хто може притягнути до вiдповiдальности чиновникiв комуністичних республiк?

Треба сподiватись, що уряд президента республiки та iнших високих республiканських урядникiв попадатиме в руки належно фахово та морально пiдготованих людей?!

Не будуть в майбутньому обиранi люди, як Сталiн, Гiтлер або Амін?!

ГЕТЬМАНЩИНА — ЖИВІ ДОКУМЕНТИ ІСТОРІЇ

Мрiйну i невгасиму пам'ять про Гетьманщину зберігає українське суспiльство з поколiння в поколiння, особливо в схiдних областях України.

Це мiцно закорiнене в душі уявлення про самобутнiй твiр наших предкiв. Вiн, може, й не бути досконалим, не був повнiстю — ані монархiєю, ані республiкою. Це було своєрiдне творiння наших земель, що виростало з самопосягати, з трудiв та боїв.

Недарма архiтекти "совєтської людини" викорiнюють пам'ять про минуле України, про святу (за виразом Шевченка) Гетьманщину серед українського населення.

В Ортографiчному словнику української мови (виданому 1975 році в Києві) вилученi географiчнi назви, що нагадують минуле, як — Конопот, Базар, Батурин, Берестечко, Броди, Брацлав, Крем'янець та навiть поширенi серед народу популярнi iмена, щоб зблизити українську мову до російської. ("Свобода", 28. 6. 1979 р.).

Політичні рухи, що заiснували в часі революцiї в Україні, почали круто повертати обличчя до традицiй Гетьманщини, з якими повели демагогiчну боротьбу революцiонери-соцiялісти.

Проте наступила реставрацiя Гетьманщини, що була противенством бурхливого зриву народу в часі Богдана Хмель-

ницького Гетьманщину заступала така безплідна республіканська революція, яка намагалась крокувати трудовою стежкою російського пролетаріату. В період тієї революції на Україні зашуміла широка, без застережень, революційна хвиля.

Вже в листопаді 1919 р., тобто в рік як почалось повстання проти своєї Гетьманської Держави, представники Центрального Комітету Української Народної Республіки, в одвертому листі до Головного Отамана республіканських військ били в дзвін тривоги, що "Директорія і Правительство п. Мазепи-Мартоса-Одрини — стояли безперечно на неправдивому шляху. Щоб утриматись на Україні — не можна було балансувати між Леніном і Денікіном, бо балансувалося між молотом і ковадлом, що, зрештою, знищило нашу державність. За большевиками, як і за Денікіном, стояли певні широкі верстви, які спиралися і проводили в життя певні політично-соціальні плятформи. Директорія не виробила ні реальної сили, ні реальної плятформи і диктатура крайніх лівих груп привела її до ізоляції, але не дала їй тієї сили, яку досягнули большевики. З другого боку мінливий і неясний політичний програм, що сполучував в собі мішанину большевицьких і чисто парламентарних демократичних понять, не дав тієї ясности в конечних цілях, як це дав Денікин, обіцяючи населенню правопорядок і спокій". (Олександр Доценко. "Літопис Української Революції", стор. 96).

Це слова співпрацівника С. Петлюри!

Годиться пригадати, що повстання проти Гетьмана зробила Директорія, бо мусіла реагувати на "федерацію" Гетьмана з майбутньою Росією.

Навіщо було валити свою державу, коли та ж Директорія договорювалась не тільки з Денікіном, тобто Росією біло-режимників, але і з большевицькою Росією і з Польщею?

Каже вище згаданий О. Доценко, що "Перед червоним прапором тоді хвилево блід прапор жовто-блакитний і це було так натурально після світової війни, серед загальної деморалізації й морального упадку..."

Консервативні кола зробили спробу припинити цю ляміну змін. І ось тут постав удар. Революція не знайшла спільної мови з консервативними колами. Від того часу по сьогодні існує конфлікт між тими частинами нашого суспільства. Він виявляється в одмінній інтерпретації історичних подій, історичних осіб, минулого та політичних стремлень.

Революціонери споглядають в сторону республіки, консервативні кола говорять про Гетьманщину.

Серед республіканських рядів є багато кандидатів на міні-

стрів і на президентів. Серед гетьманців говориться про спадкову Гетьманську булаву.

Кажеться, що при республіканському ладі кожна людина може стати президентом. І хоч це пропагандивне гасло, то воно приманое не одного інтелігента.

У противенстві до цього гетьманці виховуються на принципах відданої служби — Бог, Гетьман, Україна. — Це гасло пояснюється патріархальним змістом.

Зайвим є пригадувати, що ми думаємо про конституційну монархію, а не про абсолютизм монаршого правління.

Англійське королівство є прикладом кращого демократичного устрою, як того, який можна зустріти в республіках. Англійські престолонаслідники востають в ролі монархів змалку. Вони стають, скажімо, професіоналами.

Можна зрозуміти, чому Гетьман Скропадський з такою великою увагою приготував свого Сина Данила на спадкоємця Гетьманської булави України.

Боже Провидіння не допомогло нашому народові користати з талантів Гетьмана Павла, а нашої, розсіяній по світі, еміграції з талантів Гетьманича Данила.

Гетьманіч Данило, хоч очолював Гетьманський Рух, то був зв'язаний з різними політичними середовищами. Він і не вирішував політичного устрою України, не однократно заявляючи, що в Україні буде вирішена народом форма правління по звільненні від Московщини — Росії.

Так і повинно бути!

Гетьман України не може бути в полоні одного середовища. Його не можна вибирати що кілька років, коли Гетьманство має зберігати стабільність і спокій розвитку і коли має не допустити деспотизм політичних груп та анархії.

Проблеми, які існують в сучасній добі, можуть бути розв'язані без поспіху і без страху тільки при умовах існування монархічного ладу. Президент, вибраний на кілька років і побоюючись, щоб не бути президентом на одну тільки каденцію, — змушений в поспіху полагоджувати складні економічно-соціальні та політичні ускладнення.

Гетьманство не дає запевнення, що все буде розвиватись гладко і без ускладнень. При Гетьманстві в минулому були помилки. Коли, однак, у Гетьманській добі в минулому, виступали люди як Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Петро Дорошенко і, як завершення того процесу — Іван Мазепа, тоді Гетьманство служить шляхетній Меті Українського Народу.

Хоч втратила Україна свої права, свій устрій, незалежність, церковну автокефалію, а навіть своє ім'я (офіційно на-

зивано Україну — Малоросією), — але Ідея Гетьманської України не затрачувалась і не згасала навіть у найтяжчі часи. Її успадкували українські патріоти 19-го сторіччя і вона — Ідея Гетьманської України — стала підвалиною відродження України 20-го сторіччя.

Відродження Гетьманства прийшло, як логічне завершення того історичного процесу, росту, в 1918 році.

Скрystalізувати той процес повинен був і міг тільки Гетьманський Рід, що успадкував традиції колишньої Гетьманської України. Такою особою став Павло Скоропадський та прихильники ідеї відновлення Гетьманщини в Україні.

Спадщина, яку дістав Гетьман Павло Скоропадський по Центральній Раді, не представляла собою ані адміністративної, ані мілітарної, ані культурної вартости.

Все, що дісталось в руки Гетьманського правління, були гасла соціального та економічного революційного змісту, які закликали до громадянської війни, до самовинищування та встановлення влади "робітників і трудового селянства".

Не зважаючи на всі ускладнення та революційні конспірації, Гетьманський уряд приступив до праці.

Оцінку тієї праці читач знайде в історичних працях дослідників так державницького, як і республікансько-ліберального напрямків. Лишається підкреслити історичний факт, що існування новітньої Гетьманської Держави надхнуло багато людей — нащадків козацького стану, свободолюбних селян України, дітей різних професій, людей різного територіального походження до служби на ниві Гетьманської ідеології — для відновлення Гетьманського Руху, метою якого є встановлення Української Держави.

ПАРОСТКИ ТРАДИЦІЙ

— Українські консерватисти-гетьманці, — хто вони?

— Невігласи пережитої історії, чи авантюристи, що на роздоріжжях українського життя, переораного ворожими наскоками, висотаного з природних паростків — добиваються реставрації відсталого ладу?

— Гетьмани, бунчуки, козацька слава — що це?

Адже ж великий Тарас Шевченко кинув животворчу тінь на ціле життя українського народу в найчорнішу добу неволі тому тільки, що зачерпнув життєтворчих енергій в добі святої (за його виразом!) Гетьманщини, Гетьманська Україна увійшла твердим кроком на царину історичного розвитку України.

Знайомство українського суспільства з Шевченком ще не завершене. Його малюють, як геніяльного селянського сина. Юрій Липа називав його селянським королем. Це правда, що Шевченко без наукових пояснень знаходить інстинктивно органічне зрозуміння серед селянського українського суспільства. Його вплив виходить далеко поза ті межі.

Селянство і Шевченка єднає інтуїтивна любов до минувшини, до динамічної козацької доби. Для великого числа інтелігенції — козацтво, гетьмани, козацька шабля — це мертві віджиті поняття. Для Шевченка, як і для простолюддя — козаченьки — це живі, романтичні картини минулого, що їх треба осмислити життям. Російський письменник Горькій на смішливо називав Шевченка "козацьким отаманом". Популярне уявлення Шевченка, змальоване українськими народниками — соціалістами, — це селянська людина, в кожусі. Немає згадки про те, що він був козацького роду.

Сказав Є. Маланюк — "як інакше може б пішли події 1917-1920 років, коли б той Шевченко, що його ми знаємо сьогодні, та був нам відомий вже тоді". Як інакше — дозвольте сказати — виглядали б наші визвольні стремління, коли б ми позбулися тенденції жити і наслідувати чужі політичні форми? Ми тоді — в надрах історичних досвідчень знаходили б сили, що вказували сильних людей минулого та передавали б їх ідеї служби українській землі. Як інакше виглядало б положення нашого народу, коли б створений Гетьманський уряд Павлом Скоропадським у 1918 році викликав приязне наставлення та співпрацю соціалістичної та республіканської інтелігенції?

Адже ж Павло Скоропадський відживив традиційну політичну форму організації українського народу, створену в огні і боях з сусідами-ворогами.

— Павло Скоропадський — хто він?

Патріот, відновитель Гетьманської України, чи марна відбитка та наслідувач російських імператорів, — як твердять наші республіканські інтелігенти.

Чи зауважуєте, що в тій злосливій критиці відновленої Гетьманщини і Павла Скоропадського підкреслені моменти служіння російській імперії, наслідування експлуатаційного клясового устрою капіталістичного ладу — Романових?

Історикам республіканського табору на думку не приходить, що консервативне крило українського населення, якого виразником був Павло Скоропадський, взорувалося на старих традиціях історичних досвідчень власної країни та оновляло традиційні форми власного політичного устрою.

На їх думку — все мусить бути взороване на чужих схемах!

Історики й політики республіканського табору до нині не мають моральної відваги оцінювати діяльність своїх прогресивних соціалістів, як несвоєчасну — в періоді боротьби за свою державу, як — політично обмежену орієнтацію на соціалізм і тому досвідчення того часу не створюють духових енергій росту. І не збагачують визвольних змагань.

Може існувати в Англії і в західноєвропейських державах монархізм із соціалізмом, але не може існувати серед українського народу такий подібний порядок суспільно-економічного життя.

Пролог виступу Павла Скоропадського, як продовження політичного розвитку доби Гетьманщини, з великою дозою рації мали право російські більшовики розглядати як контрреволюцію.

Але такого права не сміли мати українські соціалісти республіканці ані під моральним, ані під політичним оглядом.

Шістдесят років триває засуджуюча критика діяльності Гетьманського уряду Гетьмана Павла Скоропадського з 1918 року — не робить сенсу і не приносить слави прапороносцям УНРеспубліки.

Що визначало тенденції політичної активності консервативних кіл довкола Павла Скоропадського і, для порівняння, — активності республіканських кіл УНРеспубліки?

Політична діяльність республіканських кіл оберталася довкола соціальних питань і поволі переходила до національної платформи. *Історичним фактом є, що конституція Української Народньої Республіки була схвалена 29-го квітня 1918 року — на швидку руку і для книжної слави.*

Ось так описує ту подію В. Винниченко:

“Слідуючого дня ЦРада знову зібралась, нашвидку ухва-

дила конституцію Української Народньої Республіки й (надзвичайно характерне для всієї політики ЦРади!) в останній момент прийняла зміну земельного закону, по якій “соціалізації” не підлягала власність до 30 десятин”. (Відродження Нації. В. Винниченко, частина II, стор. 326).

Історичним фактом є, що Павло Скоропадський, ставши Гетьманом України на основі ухвали Хліборобського Конгресу при участі 6.432 делегатів у Києві, оголосив зразу і міцну Державу. Перебрання влади консервативними колами України того часу — це було сповнення заповітів традиції.

Пам'ять колишньої Гетьманської України випустила свіжу парость свого історичного коріння.

Участь Павла Скоропадського та людей в його оточенні в приверненні зовнішніх форм давньої Гетьманщини, її станової організації — це спроба в старі міхи наливати молоде вино... Затверділі соціалісти, як Винниченко і Микита Шаповал кпили собі з козацьких кунтушів, булави та інших ознак старої Гетьманщини, але й вони на вид тих символів старої України в перший момент здригалися. Очевидно, соціалістичний розум вбивав те почування, як несумісне бажання людини, що відчуває хвилюючу короткотриваючу втіху самотнього минулого і стремить до штучного нового суспільно-політичного твору. Були, проте, люди, що не попадали перед такий вибір, бо для них позитивні сторони минулого розвитку створювали капітал самодовіря, самопошани та віри в майбутні успіхи.

— Якими прикметами відзначався Павло Скоропадський?

Як генерал імперської царської армії він виявив себе людиною, що не мала рабської покори перед величчю московського великодержав'я. Він не був перейнятий візією підкорення інших земель і інших народів імперіялізмові Романових. Не Петро 1-ий і Микола 2-ий йому імпонували, але Хмельницький і Мазепа та їхня політична спадщина.

Організація армії, організація держави — це були питання, що з ними зустрічався Павло Скоропадський на своїй службі при царській дворі. Розпад російської імперії не викликав у Павла Скоропадського найменшого жалю. Навпаки, створював у його душі якусь духову полегшу. З розгортанням українського руху в Росії Павло Скоропадський взяв участь в українізації військових частин російської армії. Згодом його інтерес поширився до участі в громадських та політичних формах українського суспільства.

Це насуває думку, що ним керував не тільки історичний інстинкт українського Гетьманського нащадка, але й прихо-

увана туга за ідеалом волі і сили традиції Козацько-Гетьманської України.

Довга служба в царській армії не вбила в Павла Скоропадського почуття до своєї, української, духової приналежності, хоч він відносився з симпатіями до російської культури.

Як людина виявив себе Павло Скоропадський гуманним і поступовим, не бездушним чиновником військової бюрократії, він глибоко вріс у традиції минулого. Це були традиції минулого України, а не Москви. Його очі та уява були звернені також у майбутнє. Його візія України росла з кожним днем, як він сидів у Престольному городі Києві.

Можливо, що мають слушність деякі дослідники, коли візію України Павла Скоропадського добачують у вимірах нового твору Східної Європи під проводом українського народу?

Як полководець він виявив себе зрівноваженим характером. У нього не можна було спостерігати рис покірного пристосування до модних політичних напрямків.

Мало хто в ті часи міг і мав відвагу вказувати на свою незалежність від імперського авторитативного чи демократичного таборів. В розумінні Павла Скоропадського і одне і друге було ознакою покірного залежництва від чужих неприродних сил.

Своїм виступом на арену історії визвольних змагань України Павло Скоропадський засвідчив інтерес до рідної землі і з'ясував небезпеку поширення на Україні інтернаціонального комунізму.

Це була перша спроба українського політичного світу виступити проти революційного большевицького соціалізму.

З історії взаємин Москви з Україною Павло Скоропадський знав, що гасла боротьби з українським сепаратизмом, націоналізмом і пропаганда миру, виголошувані російськими колами, без огляду на їх політично-партійну приналежність, є засобом порятунку для російської імперії. Він знав також, що Росія є завелика, щоб її самою шовіністичною ненавистю подолати. І вірив також, що Україна є заміцна, щоб її інтернаціональні лакеї перехитрили.

Павло Скоропадський узмислював незвойований лицарський дух козацько-гетьманських традицій.

Він і люди, що пригорнулись до його праці — це паростки української Гетьманської України.

Поява Павла Скоропадського на арені активного політичного життя та те, що до нього приєднались не малі кола українського населення, свідчить про те, що паростків минулих традицій України російська неволя не заморозила.

Пишнота царського життя, що простелювала червоні кили-

ми слухняним слугам імперії, не пригорнула на смерть і життя всієї колишньої української знаті; централізація царської бюрократії не втиснула до глибини їх душ уніформованого послуху чиновників українського походження; автократичний вишкіл армії не вбив духа українського сепаратизму ані серед старшинського, ані серед рядового вояцтва; грабіж селян не знищив їх почуття прив'язаности до землі батьків; непошана до праці робітничого стану не придушила сили та значення колективного зусилля робітництва. Останні — самочинно організували Вільне Козацтво.

В тих всіх людей, в їх окремих представників виявлялась, під час національного піднесення, якась дивна національна гордість їх буйних, трудових предків, що в пориві творчих сил прагнули волі і сонця собі і своєму народові.

Паростків традицій не заморозила царська Росія!

Паростків українських традицій не заморозить і червона Росія та всі модні, від чужинців запозичені політичні схеми! Україна є мужньою нацією, якою можуть керувати люди великих замислів: незломної віри, що місце українському народові забезпечать покоління горді за минуле і свідомі за майбутнє.

❧

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитро Дорошенко: Історія України 1917-1923 рр. (Ужгород 1932. Нью Йорк 1954), том I і II.
2. Дм. Дорошенко: Мої спомини про недавнє минуле. Чотири частини. Львів 1924.
3. В. Винниченко: Відродження нації. Три частини. Київ-Відень 1920.
4. Є. Маланюк: Книга спостережень. Том II. Торонто 1966.
5. Ю. Липа: Призначення України. Львів 1938. Нью Йорк 1953.
6. В. Липинський: Листи до братів-хліборобів, 1919-1926, Нью Йорк 1954.
7. Д. Гирський: Дивні способи виправдування антидержавної політики, Торонто 1973.
8. Н. Полонська-Василенко: Історія України. Два томи. Мюнхен 1972.
9. О. Доценко: Літопис Української Революції. Том II, Львів 1924.
10. Т. Hunczak: The Ukraine, 1917-1921. A Study in Revolution. Harvard 1977.
11. R. Schuettinger: The Conservative Tradition in European Thought. New York 1970.
12. І. Лисяк-Рудницький: Між історією й політикою. Мюнхен 1973.
13. П. Солуха: Договір з Москвою проти Гетьмана П. Скоропадського. США 1973.
14. П. Христюк: Українська Революція. Чотири томи. Прага 1921-1922.
15. М. Шкільник: Україна в боротьбі за державність. Торонто 1971.
16. П. Феденко: Український рух у ХХ столітті. Лондон 1959.
17. Використано деяку українську пресу, як "Український Голос", Перемишль 1924; "Свобода", Н. Дж.; "Батьківщина", Торонто, "Мета", Мюнхен; "Визвольний шлях", Лондон; "Українські вісті", Дітройт, та інші неоголошені архівні матеріали.
18. "Наші позиції" (Укр. Рев. Демокр., засн. І. Багряним) ч. 2, 1970.

**ЗАМОВЛЯЙТЕ КНИЖКИ У В-ВІ "БУЛАВА"
ІЛЮСТРОВАНУ ІСТОРІЮ УКРАЇНИ**

пера **ДМИТРА ДОРОШЕНКА**

Це видання на 252-ох сторінках подає короткий виклад історії українського народу. Видання призначене для школи і для родини.

Ціна книги \$5.60

Зробіть дуже корисний подарунок для Ваших дітей та знайомих, даючи їм цю книгу.

У в-тві "Булава" можна також замовити

**ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ У СВІТЛІ ПРОГРАМОВИХ ЗАСАД ГЕТЬМАН-
СЬКОГО РУХУ".**

З цією працею повинні познайомитися і прихильники і неприхильники Гетьманської ідеології та набути її обов'язково.

Це видання на гарному папері, розмір 8 x 11", 24 сторінки з відбиткою Універсалу Хмельницького на обкладинці.

Ціна 1.50 дол.

У всіх справах Видавництва "БУЛАВА" в Нью Йорку просимо звертатися тільки на адресу:

Mr. V. KOVAL ("BULAVA")

109-03 — 86th Ave. — Richmond Hill, N.Y. 11418, USA

**ДОГОВІР З МОСКВОЮ
ПРОТИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО**

Автор **Петро СОЛУХА**

Ціна \$6.00

Замовлення слати **ТІЛЬКИ** на адресу:

Mr. Petro Soluha

2301 N. — 78th Ave. — Chicago, Ill. 66635 USA